

УДК [159.9+37.013]:82-6

Леонтьєва І.В.,

старший викладач кафедри теорії та історії педагогіки
Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОСТАТЬ О. ЛАЗУРСЬКОГО (1874–1917) КРІЗЬ ПРИЗМУ МІКРОІСТОРИЇ

Стаття присвячена спробі мікроісторичного аналізу окремих аспектів життя та діяльності відомого вченого, лікаря, психолога та педагога О. Лазурського, основні напрями експериментальної та науково-педагогічної роботи якого зосереджувалися у сфері педагогічної психології та експериментальної педагогіки, на фоні історичних і буденних реалій кінця XIX – початку XX ст. Новий ракурс дослідження постаті О. Лазурського представляє науковий інтерес і як засіб наближення до наукової лабораторії та вивчення біографії видатної особистості, і як оригінальний чинник, який відображає індивідуальні особливості його мислення, принципи роботи та творчі задуми, всю багатогранність духовного життя дослідника.

Ключові слова: *О.Ф. Лазурський, мікроісторичний підхід, епістолярна спадщина О.Ф. Лазурського, мемуарні матеріали, присвячені періоду кінця XIX – початку XX ст., О.В. Лазурський, Борис Рубінштейн (Рейн).*

Донедавна, за влучним висловом сучасного історика педагогіки Г. Корнетова¹, «центром історико-педагогічного всесвіту» був деперсоніфікований соціокультурний каркас, у який людина, що продукує педагогічні ідеї і здійснює освітню діяльність, незмінно опинялася «вписаною» через систему соціокультурних детермінант, що визначали її педагогічну свідомість, а також цілі, характер, особливості та результати навчальної та виховної діяльності. Застосування відносно нового й популярного мікроісторичного підходу до історико-педагогічних досліджень уможливило реконструкцію наукової картини минулого з принципово нових позицій: зосередження на буденному світі звичайних людей з їх турботами,

¹ Корнетов Г.Б. Антропологическая интерпретация историко-педагогического процесса [Электронный ресурс] / Г.Б. Корнетов // Теоретические и прикладные проблемы педагогической антропологии : матер. III Международ. науч.-практ. конф. (18–20 октября 2006 г., СПб) / под ред. Л.Л. Редько, Е.Н. Шиянова. — Ставрополь : СГПИ; Сервисшкола, 2006. — 520 с. — Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=484

радощами і стражданнями, розуміння людського життя як «унікальної радіальної реальності»², з якою поєднуються й у якій так чи інакше виявляються усі інші (дійсні або можливі) реальності.

Перш ніж здійснити спробу реконструкції постаті О. Лазурського з позицій мікроісторичного підходу, зауважимо, що цей підхід з'явився у 70-ті роки ХХ ст. зі спроби критичного осмислення продукції історичної науки, реалізованої невеликою групою італійських істориків (К. Гінцбург, Е. Гренді, Дж. Леві), трибуною яких став журнал "Quaderni storici". Мікроісторія зародилася як прагнення переосмислити деякі концепції, завдання і методи соціальної історії й розвивалася суто емпірично, невіддільно від практики. Найхарактернішою особливістю мікроісторії є зменшення масштабу дослідження, перехід до мікроскопічного аналізу, об'єктом якого є вчинки особи, одиничні події, окремі казуси. Масштаб постає як засіб пізнання «іншого соціального» — складної мережі взаємин осіб, різних життєвих стратегій і чинників, що їх породжують, суперечностей і непослідовностей нормативних систем, які дають можливість суб'єктові конструювати «свою» історичну реальність³. Кінець ХХ — початок ХХІ ст., перефразовуючи сучасного французького історика Антуана Про, можемо вважати початком ери мікроісторії, яка «шляхом зіставлення численних джерел вивчатиме соціальні практики, самосвідомість, родинні зв'язки, життєвий шлях окремих індивідів і цілих родин разом із усіма їхніми уявленнями й цінностями»⁴.

Мікроісторичне дослідження передбачає реконструкцію множинності контекстів через досліджуваний об'єкт. В історико-педагогічному дослідженні мікроісторичний підхід уявляється нам як акцент на «щільному аналізі» соціального контексту, в якому жила та чи інша педагогічна персоналія, й спрямованість на пізнання сфери думок, намірів і світосприйняття конкретної людини з її пе-

² Ортега-и-Гассет Х. История как система Избранные труды [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет ; сост., ред. А.М. Руткевич ; пер. с исп. А.М. Гелескул и др. — М. : Весь Мир, 1997. — 702 с. — С. 437.

³ Старченко Н.П. Мікроісторія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла–Мі / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. — К. : Наук. думка, 2009. — 790 с. : іл. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Mikroistoriya> (останній перегляд: 19-09-2015).

⁴ Про А. Дванадцять уроков по истории / А. Про. — М. : РГГУ, 2000. — 336 с. — С. 240.

реживаннями і внутрішніми суперечностями. З огляду на зазначене доцільним є вивчення й аналіз епістолярію О. Лазурського та публікацій, які опосередковано стосуються його життєдіяльності, але містять важливі деталі, що характеризують передумови та особливості досліджуваного періоду, на тлі якого відбувалося формування та розвиток його психолого-педагогічних ідей. До епістолярної спадщини відомого науковця задля уточнення і доповнення біографічних відомостей, з'ясування провідних чинників формування світогляду вченого ми зверталися у попередніх публікаціях — «Життєвий і творчий шлях О.Ф. Лазурського (1892–1917) крізь призму епістолярної спадщини» (2012)⁵, «Становлення і розвиток психолого-педагогічних ідей О.Ф. Лазурського за його листуванням» (2013)⁶, тому зосередимо нашу увагу на другому аспекті.

Для поглиблення аналізу науково-педагогічної спадщини О. Лазурського доцільним є вивчення мемуарних матеріалів, присвячених тому періоду, на тлі якого відбувалося становлення вченого-експерименталіста, формування й розвиток його психолого-педагогічних ідей. Такі спогади містять цікаві деталі та факти, які доповнюють та забарвлюють образ вченого. Однією з таких праць є мемуари сучасника О. Лазурського, лікаря й журналіста Бориса Рубінштейна, надруковані у 1971 р., вже після його смерті, сином. Маємо зазначити, що Борис Володимирович (літературний псевдонім Борис Рейн) не лише мешкав у Санкт-Петербурзі (народився у 1896 р.), але й свого часу навчався у Психоневрологічному інституті та Військово-медичній академії (колишній імператорській), ставши студентом за півроку до трагічної смерті О. Лазурського. Фактично автор був свідком тих дореволюційних і революційних подій, що й Олександр Федорович. Вважаємо цілком можливим припустити, що він був знайомий з О. Лазурським, тим більше, що у його спогадах згадується це ім'я. Окрім згадки про Олександра

⁵ Леонтьєва І.В. Життєвий і творчий шлях О.Ф. Лазурського (1892–1917) крізь призму епістолярної спадщини (тези) / І.В. Леонтьєва // Ановані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. : інформаційне видання. — К. : Ін-т педагогіки, 2012. — С. 92–93.

⁶ Леонтьєва І.В. Становлення і розвиток психолого-педагогічних ідей О.Ф. Лазурського за його листуванням / І.В. Леонтьєва // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. І.М. Шоробура. — Хмельницький : ХГПА, 2013. — Вип. 15. — С. 414–421.

Лазурського, мемуари Б. Рубінштейна⁷ містять унікальну в своїх деталях інформацію про постать В. Бехтерева, створення Психоневрологічного інституту й роль О. Лазурського у цій історії.

Змальовуючи атмосферу, в якій довелося працювати О. Лазурському, автор пише: «Психоневрологічний інститут, це горнило вільнодумства, став більмом на оці самодержавства. То була вільна школа, прихисток для молоді, перед якою царат закриває двері вищої школи»⁸. Завдяки цим рядкам стає зрозумілим і прагнення О. Лазурського знайти ті важелі виховання молоді, за яких відпаде потреба у державному нагляді, і його симпатія до соціал-демократичної партії та спроба політичної діяльності, і навіть його наукове вільнодумство. Згадуючи історію створення інституту, автор зазначає: «Вільна ця школа народжувалася у муках. Хитромудрі пастки влаштовували міністри навіть при виборі місця будівництва»⁹. Спілкуючись із безпосереднім свідком подій, першим ученим секретарем Психоневрологічного інституту, професором О. Гервером, автор дізнається цікаві подробиці і деталі. «Важко забути, — говорив О. Гервер, — похмурий дощовий день жовтня 1908 р. На задимленій паровій конці трусилася за Невську заставу у повному складі вчена рада інституту. Хлюпаючи по калюжах, провалюючись у багнюку, дійшли нарешті до величезного пустиря. Це віддалене від центру місце й запропонував царський уряд під будівництво інституту, розраховуючи, що засновники відмовляться від такої згубної місцини»¹⁰. У цих рядках ми знаходимо не лише художній опис життя Петербурга початку ХХ ст., яким його бачив О. Лазурський, але й більш суттєві факти: по-перше, царський уряд, хоча й з усілякими перешкодами, але дав дозвіл на відкриття «позапрофільного» вищого навчального закладу, а по-друге, в інституті задовго до відкриття було скликано вчену раду, яка щиро переймалася його долею. Також ми дізнаємося про її склад та взаємини між членами: «Засідали на пустирі, під відкритим небом. Сам президент інституту академік Бехтерев влаштувався на мокрому камені. У засіданні брали участь професори Карпінський, Дриль, Гервер

⁷ Рубинштейн Б.В. Повесть о старом Петербурге [Электронный ресурс] / Б.В. Рубинштейн. — Ленинград, 1971–1975. — Режим доступа : http://samlib.ru/r/rubishtejn_b_w/povest_o_starom_peterburge.shtml

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

та Лазурський. За будівництво на пустирі висловилися Бехтерев та Гервер. Вони й переконали інших: все одно існування “вільної школи” близько від центру міста уряд не допустить»¹¹.

Дещо більше ми дізнаємося про структуру інституту, яку в листах О. Лазурського майже не замальовано, а також її оцінку з вуст очевидця: «Структура інституту була незвичайною, прогресивною. Лише три факультети: основний, словесно-історичний (із психологічним ухилом) та медичний. Основний факультет був обов'язковим. Здай хімію, фізику й біологію та обирай інший факультет!» Ще одним цінним у нашому історіографічному пошуку штрихом до портрета О. Лазурського як педагога є такий уривок із мемуарів автора: «Інститут, не маючи академічних прав, нато-мість мав блискучу прогресивну професуру, не кажучи вже про са-мого Бехтерева. Відомий біолог Книпович, невропатологи Гервер, Карпинський, фізик Орлов, хімік Жуков, історик Бутенко та пси-хологи Рейснер і Лазурський»¹². Вивчення та «щільний аналіз» со-ціального контексту мемуарів Б. Рубінштейна дав змогу не лише реконструювати через складне мереживо взаємин осіб, різних жит-тевих стратегій і чинників, що їх породили, ту унікальну, «свою» іс-торичну реальність, частиною якої був О. Лазурський, але й персо-ніфікувати соціокультурний каркас досліджуваного періоду.

Мемуарні спогади «Шлях до книги: Спогади художника» (1985)¹³, автором яких є молодший небіж О. Лазурського, син його старшого брата, всесвітньо відомий художник-шифтолог Вадим Лазурський, не лише уточнюють деякі факти про родину вченого, стосунки між ними, але й висвітлюють постать О. Лазурського під іншим, невідомим широкому науковому загалу ракурсом — як чле-на великої родини. Так ми дізнаємося, що пращури О. Лазурського були священиками: «Володимир Федорович Лазурський та його брат Олександр Федорович були першими світськими людьми в родині Лазурських, до того усі Лазурські були священиками (за словами Олександра Вадимовича, це мінімум чотири попере-дні покоління). Батько Володимира й Олександра був священиком

¹¹ Рубинштейн Б.В. Повесть о старом Петербурге [Электронный ресурс] / Б.В. Рубинштейн. — Ленинград, 1971–1975. — Режим доступа : http://samlib.ru/r/rubishtejn_b_w/povest_o_starom_peterburge.shtml

¹² Там само.

¹³ Лазурський В.В. Путь к книге: Воспоминания художника / В.В. Лазурський. — М. : Книга, 1985. — 288 с. — С. 9.

у Полтавській губернії, жив у Полтаві і був під кінець життя посвячений у протоієреї Полтавського собору та отримав із рук імператора Миколи II орден, що надавав право на спадкове дворянство»¹⁴.

Також нам стає відомо, що про рід Лазурських збереглися записи батька та старшого брата вченого Володимира Федоровича, хоча матеріали ніколи не публікувалися й призначалися для дітей і нащадків: «Вони були надруковані на машинці і збереглися у двох екземплярах. Один отримав старший син Вадим Володимирович, а інший дістався молодшому Олександру Володимировичу»¹⁵. За спогадами Вадима Лазурського, у цих мемуарах «батько у першу чергу розповідає про своє власне життя й наводить деякі відомості про свій рід»¹⁶. Зокрема, ми знаходимо і таку згадку: «У нього [батька] теж був брат Олександр Федорович, який залишив доволі помітний слід в історії і, напевно, з усіх Лазурських найбільш відомий. Він був психолог і написав декілька книг, зокрема “Вчення про характери”. Помер Олександр Федорович молодим ще у (19)17 р.»¹⁷. А Володимир Федорович, живучи на півдні України, щасливо пережив жовтневу революцію, був знайомий з Л. Толстим та написав про нього щоденникові спогади.

Наприкінці маємо відзначити помічену нами цікаву закономірність: молодших синів у родині Лазурських вже три покоління поспіль називають Олександром — першим Олександром був Олександр Федорович, психолог й педагог, другим ім'я Олександр отримав його молодший небіж, син старшого брата, доктор сільськогосподарських наук, професор Олександр Володимирович; втретє цим іменем назвав свого сина художник Вадим Лазурський. Олександр Вадимович живе у Москві та працює перекладачем з французької мови (з якою, за спогадами О. Лазурського, у нього завжди були проблеми).

О. Лазурського знають і згадують, насамперед як психолога-характеролога, психіатра, автора методу «природного експерименту», і цим зазвичай вичерпується характеристика його наукової індивідуальності. «Тільки ті, хто знав його з безпосереднього повсякден-

¹⁴ Лазурский В.В. Путь к книге: Воспоминания художника / В.В. Лазурский. — М.: Книга, 1985. — 288 с. — С. 9.

¹⁵ Там само. — С. 13.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. — С. 17.

ного спілкування, — писав свого часу видатний вчений М. Басов, який продовжив справу свого вчителя, — мали можливість бачити, як далеко його наукові інтереси виходили за ці видимі грані його творчості»¹⁸. Наукова біографія ученого, його творча спадщина, наукові інтереси, на наш погляд, значно масштабніші за своєю суттю й історичною та науковою цінністю, тому потребують подальшого більш уважного вивчення й аналізу, у тому числі з позицій мікроісторичного підходу.

Джерела

1. Басов М.Я. Творческие думы А.Ф. Лазурского о социальной жизни человечества (По неизданным материалам) / М.Я. Басов // Вопросы изучения и воспитания личности. — 1922. — № 4-5. — С. 625–637.
2. Корнетов Г.Б. Антропологическая интерпретация историко-педагогического процесса [Электронный ресурс] / Г.Б. Корнетов // Теоретические и прикладные проблемы педагогической антропологии : матер. III Междунар. науч.-практ. конф. (18–20 октября 2006 г., СГПИ) / под ред. Л.Л. Редько, Е.Н. Шиянова. — Ставрополь : СГПИ; Сервисшкола, 2006. — 520 с. — Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=484
3. Лазурский В.В. Путь к книге: Воспоминания художника / В.В. Лазурский. — М. : Книга, 1985. — 288 с.
4. Леонтьева І.В. Життєвий і творчий шлях О.Ф. Лазурського (1892–1917) крізь призму епістолярної спадщини (тези) / І.В. Леонтьева // Ановані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 р. : інформаційне видання. — К. : Ін-т педагогіки, 2012. — С. 92–93.
5. Леонтьева І.В. Становлення і розвиток психолого-педагогічних ідей О.Ф. Лазурського за його листуванням / І.В. Леонтьева // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. ; гол. ред. І.М. Шоробура. — Хмельницький : ХГПА, 2013. — Вип. 15. — С. 414–421.
6. Ортега-и-Гассет Х. История как система. Избранные труды [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет ; сост., ред. А.М. Руткевич ; пер. с исп. А.М. Гелескул и др. — М. : Весь Мир, 1997. — 702 с. — С. 437.
7. Про А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М. : РГГУ, 2000. — 336 с. — С. 240.

¹⁸ Басов М.Я. Творческие думы А.Ф. Лазурского о социальной жизни человечества (По неизданным материалам) / М.Я. Басов // Вопросы изучения и воспитания личности. — 1922. — № 4–5. — С. 625–637.

8. Рубинштейн Б.В. Повесть о старом Петербурге [Электронный ресурс] / Б.В. Рубинштейн. — Ленинград, 1971–1975. — Режим доступа : http://samlib.ru/r/rubishtejn_b_w/povest_o_starom_peterburge.shtml
9. Старченко Н.П. Мікроісторія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла–Мі / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. — К. : Наук. думка, 2009. — 790 с. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Mikroistoriya> (останній перегляд: 19-09-2015).

Статья посвящена попытке микроисторического анализа отдельных аспектов жизни и деятельности известного ученого, врача, психолога и педагога А. Лазурского, основные направления экспериментальной и научно-педагогической работы которого сосредотачивались в сфере педагогической психологии и экспериментальной педагогики, на фоне исторических и жизненных реалий конца XIX — начала XX в. Новый ракурс исследования личности А. Лазурского представляет научный интерес и как средство приближения к научной лаборатории и изучению биографии выдающейся личности, а также как оригинальный фактор, отражающий индивидуальные особенности его мышления, принципы работы и творческие замыслы, всю многогранность духовной жизни исследователя.

Ключевые слова: А.Ф. Лазурский, микроисторический подход, эпистолярное наследие А.Ф. Лазурского, мемуарные материалы, посвященные периоду конца XIX — начала XX в., А.В. Лазурский, Борис Рубинштейн (Рейн).

The article is devoted to microhistorical analysis of certain aspects of life and work of the famous scientist, doctor, psychologist and educator Oleksandr Lazurskyi, whose main approaches to experimental and scientific-pedagogical work were focused in the field of educational psychology and experimental pedagogy, in the background of the historical realities of life at the end of XIX — early XX centuries. A new way of studying Oleksandr Lazurskyi's personality is a subject of scientific interest in means of approaching to the science lab and study the biography of the outstanding personality, as well as an original factor, which reflects the individual features of his thinking, principles and creative ideas, all the diversity of the researcher's spiritual life.

Key words: Oleksandr Lazurskyi, microhistorical approach, Oleksandr Lazurskyi's epistolary heritage, memoir materials devoted to the period of the late XIX — early XX centuries, A. V. Lazurskyi, Borys Rubinstein (Reyne).